

Medical Ethics and Law
Research Center

Tārīkh-i pizishkī i.e., Medical History

2026; 18: e4

Shahid Beheshti
University of Medical Sciences

Examining the Structure and Content of the Treatise *Fī Ilme Siyāsāt al-Khayl* Attributed to Wahab-ibn Monabbeh

Babak Abbasbeigi¹, Marzieh Riahinejad^{2*}

1. Department of Laboratories of Ayatollah Taleghani Hospital, Kermanshah University of Medical Sciences, Kermanshah, Iran.

2. Department of History, Faculty of Literature and Humanities, University of Isfahan, Isfahan, Iran.

ABSTRACT

Background and Aim: The manuscript *Siyāsāt al-Khayl*, attributed to Wahab ibn Munabbih, is considered a less known yet significant text within the Islamic bayṭārah (veterinary) tradition. Written in a narrative style and incorporating elements of *Isrā'īliyyāt*, the work offers valuable insights into the identification of equine diseases, as well as methods for training and treating it. However, stylistic and lexical discrepancies, along with the absence of similar works by Wahab ibn Munabbih, have cast doubt on the manuscript's attribution, presenting both textual and historical challenges. This study aims to investigate the authenticity of its authorship.

Methods: This research was conducted using a historical-analytical approach and a descriptive method, relying on documentary and library sources. The research data was gathered by examining manuscript number BnF Arabe 2817 held at the National Library of France. Its content was compared and analyzed against other veterinary works from the Islamic period and against works definitively attributed to Wahab ibn Munabbih.

Ethical Considerations: In conducting this study, all data and sources were meticulously examined and documented, adhering to the principles of academic integrity and research ethics.

Results: Despite the content value of *Siyāsāt al-Khayl* in the history of Islamic veterinary medicine, codicological and analytical evidence indicates that this work was likely compiled in a later period and does not align with the established works of Wahab ibn Munabbih. Consequently, the attribution of this work to Wahab ibn Munabbih is seriously called into question.

Conclusion: *Siyāsāt al-Khayl* should be examined within the context of the religious-narrative discourse and the production of empirical knowledge in the later Islamic centuries and should not be considered an authentic work by Wahab ibn Munabbih.

Keywords: *Siyāsāt al-Khayl*; Wahab ibn Munabbih; Islamic Veterinary; Codicology; *Isrā'īliyyāt*; Bayṭārah

Corresponding Author: Marzieh Riahinejad; **Email:** tbsm128@gmail.com

Received: June 7, 2025; **Accepted:** August 27, 2025; **Published Online:** May 31, 2026

Please cite this article as:

Abbasbeigi B, Riahinejad M. Examining the Structure and Content of the Treatise *Fī Ilm Siyāsāt al-Khayl* Attributed to Wahab-ibn Monabbeh. *Tārīkh-i pizishkī, i.e., Medical History*. 2026; 18: e4.



بررسی ساختار و محتوای رساله فی علم سیاست الخیل منسوب به وهب بن منبه

بابک عباس‌بیگی^۱، مرضیه ریاحی‌نژاد^{۲*}

۱. گروه آزمایشگاه‌های بیمارستان آیت‌الله طالقانی، دانشگاه علوم پزشکی کرمانشاه، کرمانشاه، ایران.

۲. گروه تاریخ، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران.

چکیده

زمینه و هدف: نسخه خطی *سیاسة الخیل* منسوب به وهب بن منبه، یکی از متون کمتر شناخته‌شده، اما مهم در سنت بیطارى اسلامی به شمار می‌رود. این اثر که با ساختاری روایی و بهره‌گیری از عناصر اسرائیلیاتی نوشته شده، اطلاعات ارزشمندی در زمینه شناخت بیماری‌های اسب، تربیت و درمان آن ارائه می‌دهد. با این حال، تفاوت‌های سبکی، واژگانی و نبود آثار مشابه از وهب بن منبه، انتساب این متن را با چالش‌های نسخه‌شناختی و تاریخی مواجه ساخته است. این پژوهش با هدف بررسی اصالت انتساب این اثر صورت گرفته است.

روش: این پژوهش با رویکرد تاریخی تحلیلی و به روش توصیفی اسنادی و کتابخانه‌ای انجام شده است. داده‌های پژوهش با بررسی نسخه خطی شماره BnF Arabe 2817 در کتابخانه ملی فرانسه گردآوری و محتوای آن با دیگر آثار دام‌پزشکی دوره اسلامی و نیز آثار منسوب به وهب بن منبه، تطبیق و تحلیل شده است.

ملاحظات اخلاقی: در اجرای این مطالعه، تمامی داده‌ها و منابع به دقت بررسی و مستندسازی شده و اصول امانت‌داری علمی و اخلاق پژوهش رعایت شده است.

یافته‌ها: با وجود ارزش محتوایی *سیاسة الخیل* در تاریخ دام‌پزشکی اسلامی، شواهد نسخه‌شناختی و تحلیلی نشان می‌دهد که این اثر احتمالاً در دوره‌ای متأخرتر تألیف شده و با آثار مسلم وهب بن منبه هم‌راستا نیست؛ بنابراین، انتساب این اثر به وهب بن منبه مورد تردید جدی است. **نتیجه‌گیری:** *سیاسة الخیل* را باید در بستر گفتمان دینی روایی و تولید دانش تجربی در قرون متأخر اسلامی بررسی کرد و نیابد آن را اثری اصیل از وهب بن منبه در نظر گرفت.

واژگان کلیدی: *سیاسة الخیل*؛ وهب بن منبه؛ دام‌پزشکی اسلامی؛ نسخه‌شناسی؛ اسرائیلیات؛ بیطارى

نویسنده مسئول: مرضیه ریاحی‌نژاد؛ پست الکترونیک: tbsm128@gmail.com

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۳/۱۷؛ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۶/۰۵؛ تاریخ انتشار: ۱۴۰۵/۰۳/۱۰

خواهشمند است این مقاله به روش زیر مورد استناد قرار گیرد:

Abbasbeigi B, Riahinejad M. Examining the Structure and Content of the Treatise *Fī Ilm Siyāsāt al-Khay* Attributed to Vahab-ibn Monabbbeh. *Tārīkh-i pizishkī*, i.e., *Medical History*. 2026; 18: e4.

مقدمه

هر سند تاریخی، به ویژه متون کهن علمی، حاوی گفتمان خاصی است که در بستر زبان، زمان و مکان مشخصی شکل گرفته و مفاهیم علمی، دینی یا فرهنگی خاصی را منتقل می‌کند. برای فهم دقیق چنین اسنادی، صرف اتکا به محتوای ظاهری کفایت نمی‌کند، بلکه باید به لایه‌های پنهان معنا و ساختارهای گفتمانی آن نیز توجه کرد. این لایه‌ها، که گاه از آنها تحت عنوان «خطوط نانوشته» یاد می‌شود، برآمده از زمینه‌های زبانی، فرهنگی و اجتماعی عصر نگارش اثر هستند و تنها از طریق تحلیل دقیق گفتمان قابل شناسایی‌اند.

کتاب *سیاسة الخیل*، منسوب به وهب بن مُنَّبه، نمونه‌ای ممتاز از متون تاریخی علمی اسلامی است که در آن دام‌پزشکی، باورهای دینی و روایت‌های سنتی درهم تنیده شده‌اند. تحلیل این اثر نه تنها امکان دستیابی به اطلاعاتی درباره وضعیت دانش بیطاری در دوره اسلامی را فراهم می‌سازد، بلکه با بررسی سبک نگارش، زبان، ساختار و محتوای آن، می‌توان به ابعاد کمتر شناخته‌شده‌ای از فضای فکری و علمی آن دوره پی برد. از سوی دیگر، تردیدهایی که در خصوص صحت انتساب این اثر به وهب بن مُنَّبه وجود دارد، لزوم مطالعه‌ای دقیق و انتقادی را نمایان می‌سازد.

پژوهش حاضر با تمرکز بر نسخه خطی موجود در کتابخانه ملی فرانسه و با رویکردی میان‌رشته‌ای در چارچوب تاریخ علم، نسخه‌شناسی و مطالعات گفتمان تاریخی، تلاش دارد ضمن تحلیل محتوای کتاب *سیاسة الخیل*، جایگاه آن را در سنت دام‌پزشکی اسلامی تبیین و اعتبار انتساب آن را بررسی نماید. هدف اصلی این مطالعه بررسی تردیدهای موجود درباره انتساب اثر، ارزیابی اصالت علمی و محتوای آن و تعیین جایگاه واقعی آن در تاریخ دانش دام‌پزشکی اسلامی است.

روش

این پژوهش با روش توصیفی تحلیلی و رویکرد تاریخی - نسخه‌شناختی به انجام رسیده است. داده‌های اصلی تحقیق، شامل نسخه خطی کتاب *سیاسة الخیل* موجود در کتابخانه ملی فرانسه (BNF, MS Arabe 2817)، متون بیطاری اسلامی و

آثار مرتبط با وهب بن مُنَّبه، از طریق جست‌وجوی نظام‌مند در پایگاه‌های علمی داخلی و بین‌المللی (از جمله Google Scholar, JSTOR, Noormags و Gallica) گردآوری شده‌اند. برای شناسایی سابقه پژوهش درباره این اثر، کلیدواژه‌های مرتبط به زبان‌های فارسی، عربی، فرانسوی و آلمانی مورد استفاده قرار گرفت. بررسی‌ها نشان داد که تاکنون پژوهش مستقلی درباره *سیاسة الخیل* انجام نشده و این نسخه صرفاً در فهرست دیجیتال کتابخانه ملی فرانسه با عنوانی کلی و بدون نام مؤلف ثبت شده است. در تحلیل محتوایی نسخه، تلاش شده است با تطبیق ساختار، واژگان و مضامین اثر با آثار مشابه، اعتبار انتساب آن به وهب بن مُنَّبه ارزیابی شود.

یافته‌ها

۱. جایگاه اسب در متون کهن: بستری برای تحلیل *سیاسة الخیل*. یافته‌ها نشان می‌دهد که شناخت اسب در طول تاریخ، جایگاهی ویژه در منظومه دانایی بشر داشته است. این دانش تنها به شناسایی نژادها، رنگ‌ها، بیماری‌ها و روش‌های درمانی محدود نمی‌شد، بلکه در خدمت اهدافی گسترده‌تر چون جنگاوری، جابه‌جایی نیرو، حمل‌ونقل و حتی کسب اعتبار اجتماعی قرار داشت. از تمدن‌های باستانی تا دوران اسلامی، اسب همواره کانون توجه علمی، فرهنگی و اسطوره‌ای بوده است. شواهدی از این علاقه‌مندی را می‌توان در متونی کهن همچون پاپیروس ایبرس و کتیبه‌های هخامنشی یافت که نشانه‌هایی از کاربرد و نگهداری اسب در آن‌ها دیده می‌شود. این توجه در دوره‌های پسین نیز استمرار یافت و در سنت ادبی و علمی مسلمانان بازتاب گسترده‌ای پیدا کرد.

در میراث اسلامی، پرداختن به اسب و دانش‌های پیرامونی آن - از دام‌پزشکی تا تربیت اسب - در متونی چون بیطاری و فرسنامه‌ها برجسته است. نویسندگانی همچون جاحظ در «الحيوان»، کیکاووس بن وشمگیر در «قابوس‌نامه»، خیام در «نوروزنامه» و منوچهر دامغانی در آثارش، هر یک به توصیف ویژگی‌های طبیعی، فیزیولوژیکی و رفتاری اسب پرداخته‌اند. رونق این گفتمان در تمدن اسلامی بیش از هر چیز به دلیل فتوحات گسترده و نقش کلیدی سواره‌نظام در پیروزی‌های

در موزه کتاب‌ها و نسخ خطی پاریس نگهداری می‌شود و شماره تفکیک آن Arab/ 2817 است. می‌توان نسخ موازی و بعدی را در کتابخانه بیروت و نسخه کپی‌شده را در کتابخانه ملک در ایران یافت.

۱-۲. ویژگی فیزیکی نسخه (کالیگرافی): یکی از جنبه‌های مهم مطالعه نسخه‌های خطی، بررسی کالیگرافی و شیوه نگارش آن‌هاست.

پژوهشگران با تحلیل سبک خط، تزئینات و ابزارهای مورد استفاده، می‌توانند به تعیین زمان تقریبی نگارش و منشأ جغرافیایی نسخه پی ببرند. نسخه خطی سیاست الخیل نیز از این نظر مورد توجه است. در تحلیل کالیگرافی این اثر، نوع و سبک خط، مواد و رنگ‌های مرکب استفاده‌شده، جنس کاغذ، جلد و ابزار نگارش و تزئینات و آرایش صفحات بررسی می‌شود. این تحلیل‌ها نه تنها به درک بهتر جنبه‌های فنی و هنری نسخه کمک می‌کند، بلکه زمینه‌های تاریخی و فرهنگی نگارش آن را نیز روشن می‌سازد.

۲-۲. زبان و محل نگهداری نسخه: نسخه خطی سیاست الخیل به زبان عربی نگارش شده است و جزو آثار خطی عربی دوران اسلامی به شمار می‌رود. زبان عربی در این کتاب نه تنها برای انتقال دانش دام‌پزشکی کهن به ویژه درباره اسب، بلکه برای بیان دیدگاه‌های دینی و مذهبی مرتبط با علم دام‌پزشکی استفاده شده است. مطالعه این نسخه به پژوهشگران امکان می‌دهد تا علاوه بر محتوای تخصصی، شیوه نگارش، اصطلاحات فنی و همچنین ارتباط بین دانش علمی و مذهبی آن دوران را تحلیل کنند. برای این پژوهش، نسخه خطی مذکور از طریق فایل تصویری موجود در کتابخانه ملی فرانسه (BnF) بررسی شده است. بخش نسخ خطی این کتابخانه از سال ۱۷۲۱ میلادی آغاز به کار کرد و شامل حدود ۲۵۰ هزار جلد نسخه خطی از مناطق و دوره‌های مختلف است. نگهداری نسخه‌های عربی در این بخش دلایل متعددی دارد:

- اهمیت فرهنگی و تاریخی آثار عربی: این نسخه‌ها بازتاب بخشی از میراث علمی، فلسفی و دینی جهان اسلام هستند و مطالعه آن‌ها برای فهم تاریخ علم و فرهنگ اسلامی ضروری است.

نظامی بود؛ عاملی که سبب شد توجهی نظام‌مند به تربیت، نگهداری و درمان اسب‌ها شکل گیرد. در همین دوره، ساختارهایی سازمان‌یافته در حوزه بیطاری پدید آمد و نگارش رساله‌ها و متونی مستقل درباره شناخت و درمان اسب رواج یافت (۱). علاوه بر این، نقل احادیث پیامبر اسلام (ص) درباره اسب به غنای روایی و معنوی این آثار افزود. چنانکه در «نوروزنامه» خیام آمده است: «الخیر معقود فی نواصی الخیل: نیکی در پیشانی اسب بسته است» (۲). از قرن چهارم قمری به بعد و با ظهور دولت‌های مستقل در قلمرو اسلامی، رقابت‌های سیاسی به شکوفایی علمی و فرهنگی منجر شد. در این فضا، رساله‌هایی به زبان‌های فارسی و عربی درباره اسب‌پزشکی تألیف گردید که بیانگر آگاهی علمی نظام‌مند نسبت به این حیوان بود (۱).

اهمیت اجتماعی اسب در میان اعراب نیز ستودنی بود؛ تا آنجا که برخی منابع نشان می‌دهند تملک اسب اصیل مایه مباهات و نازش قومی به شمار می‌رفت. چنان‌که لاهیجی در «خواص الحیوان» می‌نویسد: «و عربان را نازش را به هیچ چیز از اموال و اسباب دنیا نیست الا به اسب خوب ...» (۳). چنین دیدگاهی نشان می‌دهد اسب نه فقط ابزاری نظامی یا اقتصادی، بلکه موجودی نمادین، دینی و نشانه‌ای از شأن و هویت فردی و قومی بوده است.

۲. تحلیل نسخه‌شناسی کتاب سیاست الخیل: کتاب «فی علم سیاست الخیل» یکی از آثار معتبر در حوزه دام‌پزشکی کهن است که به ویژه به موضوع اسب اختصاص دارد (۴). این کتاب نه تنها اطلاعات تخصصی درباره درمان و نگهداری اسب‌ها ارائه می‌دهد، بلکه بازتاب‌دهنده دیدگاه‌های مذهبی و احادیث مرتبط با علم دام‌پزشکی نیز است. به همین دلیل می‌توان این اثر را در دسته فرسنامه‌ها جای داد. «فرسنامه» به کتاب‌هایی گفته می‌شود که در زمینه علم دام‌پزشکی اسب نگارش یافته‌اند، مانند آثار قییم نه‌اوندی. با این حال، آنچه سیاست الخیل را از سایر فرسنامه‌ها متمایز می‌کند، تأکید بیشتر بر دیدگاه‌های دینی و مذهبی در مباحث دام‌پزشکی است. تمامی بررسی‌های موجود در این پژوهش بر اساس نسخه خطی معتبر و قابل اعتماد این اثر انجام شده است. این نسخه

بر اساس متن فرانسوی، این کتاب از مصر خریداری شده و در تاریخ ۱۸ وانتوز سال نهم (و با توجه به کم‌رنگ بودن متن، شاید ۱۵ وانتوز) توسط آقای دوفوکن به کتابخانه ملی فرانسه اهدا گردیده است. نکته حائز اهمیت در این سند، اشاره به تاریخ اهدای کتاب در ۱۸ وانتوز (ماه سوم تقویم جمهوری فرانسه) سال نهم است. وانتوز - که به معنای «ماه بادها» است - بخشی از تقویم جمهوری فرانسه محسوب می‌شود که پس از انقلاب کبیر فرانسه جایگزین تقویم گریگوری شده بود.

خاستگاه و مبدأ این کتاب، همانگونه که اشاره شد، مصر بوده است. مصر از کهن‌ترین سکونتگاه‌های جهان به شمار می‌رود که آثار علمی و فرهنگی ارزشمندی از ادوار مختلف تاریخی در آن یافت می‌شود. در دوره اسلامی، به ویژه در عصر حکومت فاطمیون (۱۱۷۱-۹۰۶ م.)، مصر شاهد رشد و شکوفایی قابل توجه در عرصه‌های هنری و فرهنگی بود. در این دوره، بازارهای بین‌المللی در شهرهای نوساز اسکندریه و قاهره پدید آمدند و به کانون تجمع و تردد بازرگانان خارجی تبدیل شدند که این امر خود موجب تبادلات گسترده علمی، هنری و فرهنگی گردید. همچنین در همین دوره، مؤسسه علمی الازهر تأسیس شد که نقش به‌سزایی در اعتلای علم و فرهنگ اسلامی ایفا نموده و در شکوفایی علوم مختلف سهمی عمده داشته است (۵).

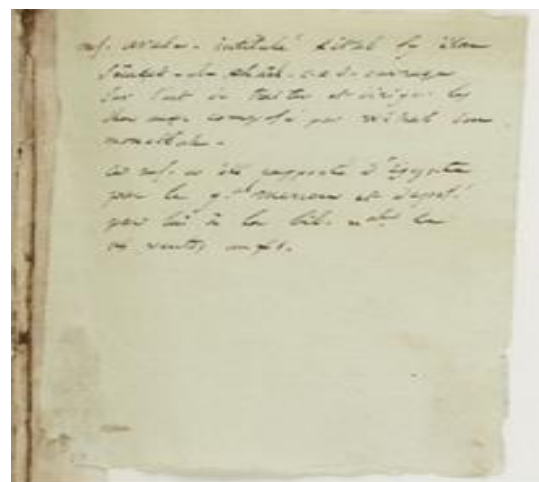
۲-۴. تاریخ کتابت: بر اساس بررسی‌های اولیه، تاریخ کتابت این نسخه خطی به فاصله سال‌های ۱۱۷۲ تا ۱۱۸۰ قمری برآورد شده است. اشاره به نام صلاح‌الدین ایوبی در متن گواهی می‌دهد که نسخه حاضر احتمالاً رونویسی از نسخه‌ای اصلی متعلق به دوره ایوبیان مصر (۱۱۷۱-۱۲۶۰ م.) است. با توجه به وجود نسخه‌های مشابه در موزه استانبول، این فرضیه تقویت می‌شود و می‌توان دریافت که نسخه مورد مطالعه در جریان انتقال دانش دام‌پزشکی اسب در دوره ایوبیان بازتولید شده است.

- حفظ و حفاظت از نسخ خطی ارزشمند: بسیاری از نسخه‌های عربی به دلیل گذر زمان و شرایط محیطی در معرض آسیب بودند. نگهداری این نسخ در کتابخانه ملی فرانسه، حفاظت از این میراث فرهنگی را تضمین می‌کند.

- امکان دسترسی و پژوهش جهانی: با نگهداری نسخه‌های عربی در این بخش، پژوهشگران سراسر جهان می‌توانند به منابع اصلی علمی و فرهنگی جهان اسلام، بدون نیاز به سفر به کشورهای مبدأ، دسترسی داشته باشند.

۲-۳. خط کتابت: متن کتاب با مرکب سیاه (رُصاصی) و به خط نسخ تحریر شده و عناوین اصلی و افزوده‌های خاص با مرکب قرمز (شنگرف) مشخص گردیده است. تصاویر موجود نیز با ترکیبی از مرکب سیاه و قلم‌نگاری به رنگ‌های قرمز و سیاه ترسیم شده است. سبک نگارش نسخه، خط نسخ قدیم مربوط به سده دوازدهم قمری است و ساختار صفحه‌آرایی آن به شیوه روزنامه‌ای تنظیم شده است. زبان متن، عربی است. زبان عربی این نسخه نه تنها هویت تاریخی و فرهنگی اثر را نمایان می‌سازد، بلکه ابزاری مهم برای تحلیل جنبه‌های گوناگونی همچون کالیگرافی، محتوای علمی و نیز ارتباط میان دانش و دین در دوره اسلامی به شمار می‌رود.

در صفحه ۶ این نسخه (تصویر شماره ۱) نوشتاری به زبان فرانسوی در مورد نحوه خرید این کتاب از یک دوره‌گرد فروشنده نسخ خطی (که خالد نام داشته) نگارش شده است.



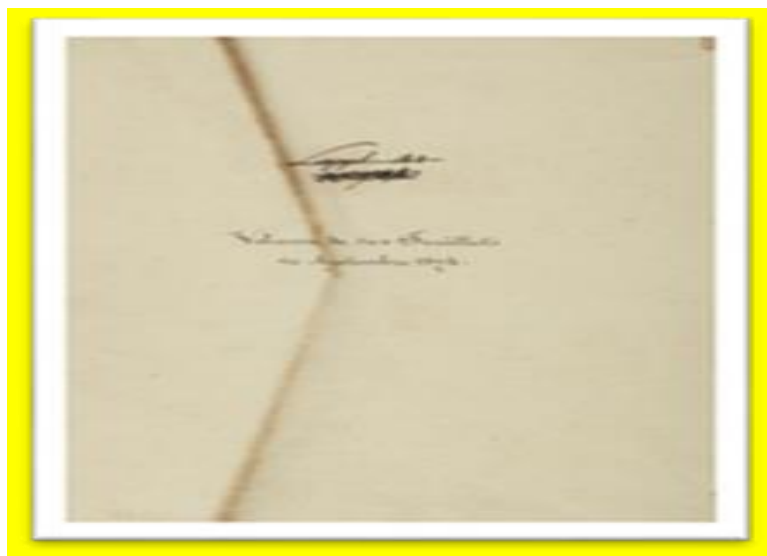
تصویر ۱: خرید نسخه خطی سیاست الخلیل از یک فروشنده دوره‌گرد (۴)



تصویر ۲: ذکر نام صلاح‌الدین ایوبی در نسخه خطی (۴)

نوزدهم باشد و با سبک نگارش رایج آن دوره همخوانی دارد. معمولاً این قبیل برچسب‌گذاری‌ها برای کتاب‌ها، دفترچه‌های یادداشت، اسناد و سایر مدارک در آن برهه زمانی متداول بوده است.

۲-۵. صفحات: طبق تصویر شماره ۳ که حاوی اطلاعاتی درباره یک دفترچه یا جلد است، این اثر در ۱۰ سپتامبر ۱۸۷۴ میلادی ایجاد شده و مشتمل بر ۱۰۰ برگ کاغذ و ۲۳۵ صفحه است. خط به کاررفته به نظر می‌رسد متعلق به سده



تصویر ۳: صفحه‌ی دست‌نویس فرانسوی با عنوان «Volume de 100 Feuilletts» مورخ ۱۰ سپتامبر ۱۸۷۴، نگاشته به خط شکسته فرانسوی قرن نوزدهم میلادی (Écriture cursive française du XIX^e siècle) این تصویر نشان دهنده برگ‌های نسخه خطی به ۱۰۰ برگ می‌باشد. (۴)

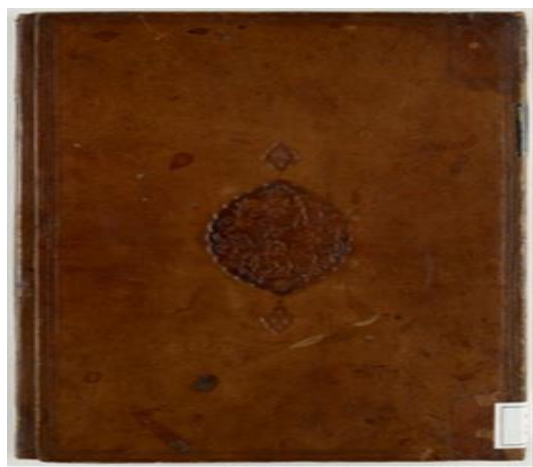
نگهداری آن در محیطی با حفاظت محدود در طول سالیان است. ویژگی‌های این جلد به پژوهشگر امکان می‌دهد تا چندین نکته کلیدی را استنتاج کند:

- عدم هماهنگی جلد با تاریخ فرضی کتابت (قرن اول قمری) نشان می‌دهد که این جلد مربوط به دوره‌ای متأخرتر است و احتمالاً طی انتقال نسخه به اروپا یا در کتابخانه‌ای در قاهره ساخته شده است.

- سبک عثمانی - شامی بدون زراندوزی، احتمال تولید اثر در منطقه مصر یا شام را تقویت می‌کند.

- ساختار ساده، اما خوش‌ساخت جلد حاکی از ارزش کاربردی نسخه به عنوان اثری مورد استفاده عملی است، نه صرفاً تزئینی.

از منظر تاریخ هنر اسلامی، جلد مذکور نمونه‌ای از تداوم سنت جلدسازی دستی در جهان اسلام تا دوران مدرن به شمار می‌رود که با بهره‌گیری از فرم کلاسیک «ترنج مرکزی با سرترنج‌ها»، در عین ساده‌سازی نقش‌ها اجرا شده است.



تصویر ۴: جلد نسخه خطی *سیاسة الخیل* (۴)

۲-۷. جنس کاغذ: جنس کاغذ به کار رفته در این نسخه، از نوع کاغذ دمشق است که در ابعاد استاندارد و به صورت دو رو مورد استفاده قرار گرفته است. ورق‌های کاغذ با نخ ابریشم طبیعی به هم متصل شده و دوخت مناسبی دارند، هرچند این نخ ابریشم در گذر سال‌ها دچار تغییر رنگ شده و اکنون به رنگ قهوه‌ای کدر دیده می‌شود.

۲-۶. جلد: بر مبنای تصاویر دیجیتالی موجود از نسخه خطی *سیاسة الخیل* (نگهداری شده در کتابخانه ملی فرانسه تحت شماره ۲۸۱۷)، پوشش خارجی اثر از جنس چرم طبیعی است و گمان می‌رود از نوع چرم سوخته باشد؛ هرگونه تشخیص قطعی در این زمینه مستلزم بررسی مستقیم و فیزیکی اثر است. به نظر می‌رسد عمل صحافی در تاریخی پس از تدوین خود متن انجام شده یا اینکه جلد حاضر، تجلید مجددی در دوره‌ای متأخر است. نقوش روی جلد شامل طرح‌های سنتی از پیچک‌ها، گل‌های ترکیبی و برگ‌های اسلیمی است که در فایل‌های تصویری به وضوح قابل تشخیص هستند. این نقوش از منظر زیبایی‌شناسی همپوشانی‌هایی با الگوهای به کار رفته در کاشی‌های مسجد ادرنه و نیز سفال‌های ایزنیک در ترکیه دارد. در بخش مرکزی، یک ترنج بیضی‌شکل مشاهده می‌شود که با اسلیمی پرشده و در دو سوی آن، دو سرترنج ساده جای گرفته‌اند. این ترکیب‌بندی، یادآور فرم کلاسیک سه‌بخشی «ترنج - سرترنج» در هنر صحافی سنتی است.

تمامی تزئینات در تصاویر، فاقد هرگونه رنگ‌آمیزی یا روکش طلا هستند و به نظر می‌رسد با استفاده از فشار و حرارت بر روی چرم ایجاد شده‌اند؛ شیوه‌ای که در متون تخصصی با عنوان «طغری کوبی بدون زر» شناخته می‌شود. همچنین، در ناحیه حاشیه، خطوطی تزئینی به صورت جفت دیده می‌شود که احتمالاً نشان‌دهنده سبک رایج در کارگاه‌های سنتی در فاصله سده‌های دوازدهم تا سیزدهم قمری (مقارن با سده‌های هجدهم و نوزدهم میلادی) است.

فقدان عناصر تزئینی افزوده مانند رنگ، طلا، کتیبه یا نشانه‌های شناسایی بر روی جلد، این فرضیه را تقویت می‌کند که اثر در یکی از کارگاه‌های سنتی شهرهایی نظیر قاهره یا دمشق صحافی شده باشد؛ جایی که شیوه‌های ساده و کاربردی در مقایسه با سبک پرتجمل دوره صفوی - تبریزی رواج بیشتری داشت. علاوه بر این، در تصاویر هیچ اثری از نوارهای پوششی یا یراق‌دوزی مشاهده نمی‌شود که می‌تواند ناشی از سادگی اولیه طراحی یا فرسودگی متعاقب آن در طول زمان باشد. نشانه‌های فرسایش مانند خراش، ساییدگی و تغییر رنگ به ویژه در گوشه‌ها، گواهی بر کهنگی نسخه و شرایط

سیاست اسب توسط وهب بن منبه نوشته شده است». در سمت چپ نام کاتب اثر درج شده که در نوع خود جالب است. همچنین واژه فرانسوی «hippiatrique»، که به معنای دام‌پزشکی یا علوم مرتبط با اسب است، به چشم می‌خورد. از این‌رو، به نظر می‌رسد که در گذشته فردی فرانسوی‌زبان این نسخه را مورد مطالعه و بررسی قرار داده است.

۸-۲. تحلیل گفتمانی و محتوایی رساله: اولین مؤلفه‌ای که سیاست الخیل را از زمره کتب فرسنامه‌ای خاص متمایز می‌کند، شیوه آغاز نگارش، سبک نقاشی و جداول ذکرشده در کتاب است. نوشتار عربی کتاب از صفحه ۹ و با این عبارت آغاز می‌شود: «هذا الكتاب فی علم سیاست الخیل لوهب بن منبه رحمة الله تعالی علی التمام و الحمد لله وحده: این کتاب در علم



تصویر ۵: شناسه کتاب (۴)

نخست، نگاره‌های شماتیک - تشریحی که ساختار درونی بدن اسب را به صورت دوبعدی و با برجسب‌گذاری دقیق اندام‌ها نشان می‌دهند. این نوع ترسیم که مبتنی بر خطوط ساده و تقسیم‌بندی‌های واضح است، برای آموزش جایگاه اندام‌های اصلی چون ستون مهره‌ها، کبد، معده و مسیرهای فصد یا درمان به کار می‌رفته و بیشتر بر حافظه بصری متکی بوده است تا بر بازنمایی دقیق کالبدشناسانه. دسته دوم، تصاویر کامل اسب با زین و لوازم سوارکاری است که همراه با برجسب‌گذاری گسترده بر بخش‌های خارجی بدن ترسیم شده‌اند. این تصاویر همزمان دو کارکرد داشتند: از یک‌سو آموزش شناخت نقاط حساس بدن برای تشخیص علائم

۳. کارکرد تصاویر و نمادها: در این نسخه خطی سیاست الخیل که یکی از مهم‌ترین متون دام‌پزشکی کلاسیک در سنت علمی فرهنگی اسلامی به شمار می‌آید، مجموعه‌ای از تصاویر و ترسیمات آناتومیک، آموزشی و نمادین گرد آمده است که از منظر تاریخ پزشکی و به ویژه تاریخ دام‌پزشکی قرون میانه اهمیت به سزایی دارند. این اثر که ریشه در تلفیق دانش دام‌پزشکی یونانی - بیزانسی، سریانی و سنت‌های بومی عربی - ایرانی دارد، با هدف آموزش عملی سوارکاران، مربیان و درمانگران اسب تهیه شده و بخش مهمی از انتقال دانش در حوزه نظامی و اقتصادی را بر عهده داشته است. تصاویر موجود در این نسخه را می‌توان به چند دسته کارکردی تقسیم کرد:

آگاهی از بیماری‌های مشترک یا توجه به شرایط بهداشتی زایش باشد. این تصاویر فراتر از توصیف ظاهری، حامل پیام‌های پیشگیرانه و آموزشی برای مربیان و دامپزشکان بوده‌اند.

بیماری و از سوی دیگر یادآوری محل‌های مداخلات درمانی مانند داغ‌گذاری یا ماساژ. در این بخش، پیوند مستقیم میان دانش آناتومی و کاربری نظامی سوارکاری اسب به وضوح دیده می‌شود (۴).



تصویر ۸: از نسخه خطی سیاسة الخیل (۴)



تصویر ۶: نگاره‌ای از نسخه‌ی مصور سیاسة الخیل که کالبد اسب را با جزئیات نمادین به تصویر کشیده است. پیرامون اندام‌ها توضیحات و نام اعضا به خط عربی نسخ دیده می‌شود. این تصویر بخشی از سنت آموزشی «علم البیطره» در تشریح و درمان حیوانات است (۴).



تصویر ۹: برگرفته از سیاسة الخیل (۴)



تصویر ۷: این تصویر به نمایش کالبدشناسی اسب اختصاص دارد. نوشتارهای پیرامونی به خط نسخ عربی تنظیم شده و نام اندام‌ها و نکات درمانی را بیان می‌کنند. این نگاره، نمونه‌ای شاخص از پیوند تصویر و متن در متون علمی قرون میانه اسلامی است (۴).

در میان تصاویر نسخه خطی سیاسة الخیل، نگاره‌ای از موجودی بالدار با چهره حیوانی و هاله‌ای تزیینی به چشم می‌خورد که حضور آن را می‌توان در چارچوب نفوذ اسرائیلیات در متون علمی و فنی قرون میانه تحلیل کرد. اسرائیلیات، که

دسته سوم، نگاره‌های مرتبط با تولیدمثل و جنبه‌های بهداشتی اسب، مانند تصویر مادبان به همراه کره اسب و در مواردی حضور حیوانات دیگر (مانند سگ)، که می‌تواند نشانه

نمونه‌ای از سبک آموزشی رایج در مدارس و محافل علمی دوره اسلامی هستند. این روش، که در آن متن و تصویر در تعامل قرار می‌گیرند، امکان تمرین عملی و یادداشت‌برداری مستقیم بر روی تصویر را برای شاگردان فراهم می‌کرد.

برآیند این مجموعه نشان می‌دهد که سیاست الخیل صرفاً یک متن فنی درباره اسب نیست، بلکه سندی است بر سطح دانش دام‌پزشکی عملی پیش از ورود کالبدشناسی مدرن اروپایی و همچنین بازتابی از جایگاه ممتاز اسب در فرهنگ، اقتصاد و نظامی‌گری جهان اسلام. مطالعه تطبیقی این تصاویر با منابع هم‌دوره بیزانسی، هندی و اروپایی می‌تواند مسیر انتقال و تحول دانش دام‌پزشکی را آشکار ساخته و به شناخت عمیق‌تر از تاریخ پزشکی حیوانات در دوره‌های پیشامدرن بینجامد.

بحث

۱. **وهب بن منبه:** ابو عبدالله و هب بن منبه صنعانی از ابناء یمن و تابعین، گزارش‌نویس و تاریخ‌نگار عربی یمنی بود که اصلیت ایرانی داشت. وی به نقل روایات و سرگذشت پیامبران و نیز انتقال «اسرائیلیات» (اشاره به روایات برگرفته از منابع یهودی و مسیحی در سنت اسلامی) مشهور بود. و هب در سال ۳۴ قمری در یمن به دنیا آمد و در سال ۱۱۴ قمری در شهر صنعای یمن درگذشت (۶). او دانش خود را عمدتاً از ابوهریره و عبدالله بن عمر کسب کرد و بیش از ۲۰ شاگرد داشت. محمد بن جریر طبری داستان «فریب خوردن آدم در بهشت» را به نقل از و هب آورده که نمونه‌ای از نفوذ فرهنگ یهودی در منابع اسلامی است؛ روایتی که نظیر آن در سفر تکوین تورات نیز آمده است. طبری بسیاری از ارتباطات میان ادیان را از طریق و هب گزارش کرده و او را در شمار «تابعین صحابه» آورده است. سه برادر دیگر و هب، هم‌ام، معقل و عمر بن منبه بودند که با کنیه ابو عقیل شناخته می‌شدند (۷). رابطه‌ی تنگاتنگ میان تاریخ و روایت، ریشه در اشتراک زبانی و مفهومی این دو حوزه دارد و در بسیاری از زبان‌ها، واژگان مربوط به «تاریخ» و «روایت» هم‌ریشه‌اند. با این حال، نه هر روایتی تاریخ محسوب می‌شود و نه هر داستانی حامل حقیقت است. روایت، از دیرباز یکی از اشکال اصلی انتقال دانش

مجموعه‌ای از روایات، نمادها و باورهای برگرفته از سنت‌های یهودی و مسیحی است، از طریق ترجمه و انتقال متون سریانی و عبری به زبان عربی وارد فرهنگ علمی اسلامی شد و در حوزه‌هایی فراتر از متون دینی، همچون پزشکی، دام‌پزشکی، نجوم و جغرافیا، بازتاب یافت. موجود ترسیم‌شده در این نسخه یادآور هیئت‌های ترکیبی فرشته‌حیوان در کتاب «حزقیال» یا موجودات محافظ تابوت عهد (کروبیان) است که در هنر بیزانسی و سریانی نیز به وفور دیده می‌شود. گنجاندن چنین تصویر نمادینی در متن دام‌پزشکی می‌تواند کارکردی چندگانه داشته باشد: از یک‌سو کارکرد حفاظتی - آیینی به معنای ایجاد برکت یا دفع بلا برای حیوان، و از سوی دیگر انتقال این اندیشه که مراقبت و درمان اسب بخشی از نظم مقدر الهی و مرتبط با نیروهای آسمانی است. این هم‌نشینی لایه‌های نمادین و اسطوره‌ای با دانش تجربی، بیانگر آن است که دانش دام‌پزشکی در قرون میانه نه به‌طور کامل از باورهای ماورایی جدا بوده و نه صرفاً بر مشاهدات تجربی متکی، بلکه در قالب یک جهان‌بینی کل‌نگر شکل می‌گرفت که علم، فرهنگ و اعتقاد دینی را به هم پیوند می‌زد.



تصویر ۱۰: اسب بالدار (۴)

در نهایت، تصاویر کلی اسب با رنگ‌آمیزی کامل (قهوه‌ای، سیاه یا سایر رنگ‌ها) و متونی که پیرامون آن‌ها حاشیه‌نویسی شده،

تاریخی بوده است. استفورد معتقد است روایت مناسب‌ترین قالب برای درک گذشته است (۸). در کتاب *سیاسة الخیل* که متنی منسوب به وهب بن منبه است، تسلط عنصر روایت و نقش آن در انتقال مفاهیم دینی، فرهنگی و تجربی به روشنی دیده می‌شود. به کارگیری عبارتهایی مانند «قال وهب» یا «ذکر وهب» نشان می‌دهد که اثر مذکور به شدت بر روایات مکتوب و شفاهی، به ویژه سنت اسرائیلیات، متکی است. اسرائیلیات شامل داستان‌های آفرینش، سرگذشت انبیا و گزارش‌های پیشااسلامی است که به ویژه در عصر عباسیان و از طریق محدثانی چون کعب‌الاحبار و وهب بن منبه وارد متون تفسیری، تاریخی و اخلاقی اسلامی شد. یکی از دلایل اصلی نفوذ اسرائیلیات در فرهنگ اسلامی، فقر فرهنگی علمی جامعه عرب جاهلی و تسلط مبلغان یهودی تازه‌مسلمان بر متون مقدس بود که پذیرش بی‌چون‌وچرای این روایات را در میان مسلمانان اولیه تسهیل کرد (۹).

پیوند شخصیتی و علمی وهب بن منبه با اسرائیلیات، همواره مورد توجه پژوهشگران تاریخ حدیث، ادبیات تطبیقی و تاریخ اندیشه اسلامی بوده است (۱۰). منابع معتبر او را دارای نسب ایرانی و پیشینه مذهبی زرتشتی معرفی می‌کنند. اجداد او طی مهاجرت به یمن با جوامع یهودی درآمیختند و چنین اختلاط فرهنگی دینی، در کنار ارتباط با حبشیان مسیحی و آشنایی با زبان یونانی، زمینه‌ساز آگاهی وسیع او از متون دینی و تاریخی شد. به ادعای خود وهب، او ۷۲ کتاب آسمانی را مطالعه کرد و از تاریخ اقوام و ادیان آگاهی فراوان داشت (۱۱). از آن‌جا که یمن پیش و پس از اسلام یکی از مراکز عمده سکونت یهودیان بود (۱۲)، طبیعی است که این موقعیت جغرافیایی در شکل‌گیری جهان‌بینی او تأثیرگذار بوده باشد. برخی منابع در توصیف شخصیت وهب آورده‌اند که وی در میان راویان صدر اسلام جایگاه ممتازی داشت. اطلاعات او درباره «اخبار اولین» گسترده بود و تسلط بر زبان‌های عبری و سریانی باعث شد تا به عنوان واسطه‌ای میان روایت‌های یهودی - مسیحی و جهان اسلام شناخته شود. وهب نه تنها شفاهی به نقل اسرائیلیات می‌پرداخت، بلکه در تألیفات خود همچون «القصص»، «المبتدأ» و آثار منسوب دیگر، مجموعه‌ای از حکایات

پیشااسلامی و داستان‌های انبیای بنی‌اسرائیل را گرد آورد. ابن سعد، ابن ندیم، مسعودی و حاجی خلیفه نیز آثاری را به او یا خاندان او نسبت داده‌اند. اهمیت کار وهب در آن بود که روایت‌های شفاهی و مکتوب را در کنار یکدیگر انتقال می‌داد و همین امر بستر ورود اسرائیلیات به متون اسلامی شد (۱۳). در متن *سیاسة الخیل* نیز ساختار روایی آشکار است؛ وجود عبارتهایی مانند «وهب ذکر می‌کند» یا «وهب گفت» نشانه‌ای از تکیه نویسنده بر گفتمان روایی برگرفته از میراث وهب است. این امر نشان‌دهنده میزان تأثیر اندیشه‌های او بر شکل‌گیری محتوای اثر و نیز جایگاه آن در تاریخ دام‌پزشکی اسلامی و روایت‌های تاریخی است. وهب بن منبه با بهره‌گیری از اسرائیلیات و نقل داستان‌هایی از انبیا و شخصیت‌های مذهبی، اصول اخلاقی و انسانی را تبیین می‌کرد. همچنین استفاده از اسرائیلیات در کتب منسوب به او، به غنای واژگانی در ادبیات عرب کمک شایانی کرد. نکته حائز اهمیت آن است که در تاریخ‌نگاری نوین غربی، استفاده از شواهد غیر مکتوب در پژوهش تاریخی یک مسئله روش‌شناختی محسوب می‌شود؛ بدین ترتیب بهره‌گیری وهب از این منابع را می‌توان در پرتو تحولات تاریخ‌نگاری جدید نیز تبیین کرد. آثار تاریخی موجود در نوشته‌های بیگانه، که مسلمانان از نخستین سال‌های فتوحات با آن روبه‌رو شدند، انگیزه انتشار داستان‌های خیالی مربوط به کتیبه‌ها را فراهم آورد. بسیاری از روایات شبه‌علمی منسوب به وهب، از همین کتیبه‌های عجیب و غریب الهام گرفته‌اند. در افسانه‌ها آمده است که او رمز کتیبه‌های یونانی در مسجد دمشق را گشود و آن را به عنوان مواعظ عهد سلیمان تفسیر کرد. ترجمه او از این کتیبه به نثر عربی آهنگین، نمونه‌ای از هنر روایی و ادبی او به شمار می‌رود (۱۴). در مورد انتساب کتاب «فی علم سیاست الخیل» در کتابخانه ملی فرانسه به وهب بن منبه ابهامات بسیاری وجود دارد. همان‌گونه که ذکر شد بسیاری از محققان و دانشمندان علوم تاریخ و تمدن وهب را راوی، مفسر و مورخ برشمرده‌اند؛ این در حالی است که ظاهراً وی با علوم پزشکی و احکام نجوم سروکار داشته است (۱۵). در کتاب «عیون الانبا فی الاطبا» از قول وهب در مورد ادريس سخن گفته شده است که نشان از

اعتبار علمی وهب در جهان اسلام دارد (۱۶).

ابن قتیبه در «عیون الاخبار» قطعه‌ای درباره فیزیولوژی انسان به نام «طبائع الانسان» را منسوب به وهب بن منبه می‌داند. وهب از اخلاط اربعه و اندام‌های اصلی انسان نیز سخن می‌گوید. شمار اندام‌های انسان به گمان او بالغ بر ۳۶۰ اندام است (۱۶). بر اساس کتب «طبائع الانسان» و «عقد فرید»، وهب علم پزشکی را از تورات فراگرفته است، اما در علم دام‌پزشکی در دوران او و به طور کلی، باید به وضعیت این علم میان اعراب صدر اسلام اشاره کرد (۱۷). چنانچه پژوهش‌ها نشان می‌دهند، اعراب پیش از اسلام به پزشکی و دام‌پزشکی نه فقط یک دید گذرا بلکه یک دید عقلانی و آگاهانه داشتند (۱۸)، هرچند پزشکی آمیخته به باورهای خرافی نیز بوده است. حارث بن کلدۀ ثقفی مردی از طائف و قبیله ثقیف به ایران آمده و علم طب را فرا گرفته است. آنچه مسلم است اعراب میان علم طب و دام‌پزشکی تمایز زیادی قائل نبودند. کتب «الخیل» و «انساب الخیل» نشان از اهمیت دام‌پزشکی و به ویژه اسب در میان اعراب دارد که نسل اندر نسل به آنها رسیده و در غالب یک نوشتار خود را نشان داده است (۱۹).

در بررسی منابع مرتبط با اسب در قرون اولیه اسلامی، ضرورت توجه به آثار معدود، اما گران‌بها به ویژه در حوزه دام‌پزشکی و شناخت نژادهای اسب، از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. با توجه به وجود تنها یک نسخه از کتاب «سیاسة الخیل»، پژوهش در آثار دیگر این حوزه اجتناب‌ناپذیر می‌نماید. از جمله این آثار می‌توان به کتاب «انساب الخیل» اثر هشام بن محمد کلبی (متوفی ۲۰۴ ق.) اشاره کرد که در قرن دوم قمری تألیف شده و به عنوان یکی از منابع اصلی در شناخت نژادها و ویژگی‌های اسب قلمداد می‌شود. همچنین «الخیل» نوشته ابی ابوعبیده المثنی (متوفی ۲۰۹ ق.)، از فرزندان قبیله قریش، در فاصله سال‌های ۱۱۰ تا ۱۱۴ قمری به رشته تحریر درآمده است. شایان ذکر است که اجداد او، از جمله وهب بن منبه، از یهودیان بوده‌اند. ابوالفرج اصفهانی (متوفی ۳۵۶ ق.)، به عنوان یکی از تاریخ‌نگاران برجسته و متخصصان دام‌پزشکی عرب، سهم به‌سزایی در پیشبرد پژوهش‌های این حوزه داشته و تأثیرات ماندگاری از خود

برجای گذاشته است. علاوه بر این، جاحظ (متوفی ۲۵۵ ق.)، نویسنده نامدار کتاب «الحيوان»، که در بازه زمانی ۱۵۵ تا ۱۶۰ قمری متولد شده، در زمینه‌های مرتبط با شناخت ویژگی‌های حیوانات و ادبیات طبیعی، آثار ارزشمندی را ارائه نموده است (۲۰). گویا اطلاعات دام‌پزشکی اعراب و متعاقب آن اهالی یمن از یونان و روم و ایران گرفته شده است. قافله‌های تجاری اهل مکه دائم بین شام و یمن در حرکت بودند و تهیه و تدارک این قافله‌ها عمده‌ترین اشتغال قریش محسوب می‌شد. کمتر قافله‌ای از مکه به شام و یمن عزیمت می‌کرد که اکثر قریش مکه - زن و مرد - در آن سرمایه‌ای نگذاشته و در مراجعت، به بهره‌ای از آن چشم نداشته باشند. از این رو غالباً گزارش عزیمت و بازگشت قوافل و احوال تجار و کاروانیان مورد توجه عام بود و جزئیات اقدامات آنها در صورت لزوم به وسیله قاصدان به شهر می‌رسید. این کاروان‌ها در بعضی موارد بسیار بزرگ بودند و ثروت‌های هنگفتی داشتند. بعضی از آنها تا دوهزاروپانصد شتر زیر بار داشت و تعداد آنها در پاره‌ای از موارد به سیصد نفر و بیشتر نیز می‌رسید. این کاروانیان بعضی از امتعه را از یمن، حبشه و هندوستان می‌آوردند (۲۱).

دولاندن بر این باور است که اعراب در صدر اسلام با علوم و فلسفه آشنایی چندانی نداشتند، اما ارتباط و تماس با تمدن‌های ایرانی و امپراتوری شرق (بیزانس) موجب پیشرفت آنان در این زمینه‌ها شد. آنان در حوزه‌هایی همچون نجوم، گیاه‌شناسی، حیوان‌شناسی و پزشکی فعالیت‌هایی را آغاز کردند و در گام نخست، به جمع‌آوری آثار پیشینیان پرداختند. از قرن نهم میلادی به بعد، اصالت بیشتری در آثار علمی اعراب مشاهده می‌شود (۲۲).

یکی از منابع مورد استناد اعراب، کتاب «طبائع الحيوان» اثر ارسطو بود. این کتاب مشتمل بر نوزده مقاله است که ابن‌بطریق آن را به عربی ترجمه کرد. به گفته ابن‌ندیم، گاه نسخه‌ای سریانی از این اثر یافت می‌شد که از ترجمه عربی آن بهتر بود. این نسخه به خط یحیی بن عدی کتابت شده و نيقولاوس نیز چکیده‌ای از آن را تهیه کرده است (۲۳). اسب در میان اعراب دوران جاهلی، نماد قدرت، ثروت و

شرافت به شمار می‌رفت و علاوه بر کاربرد آن به عنوان وسیله حمل‌ونقل، جایگاه اجتماعی افراد نیز بر اساس اسبشان سنجیده می‌شد. سلیمان بن ربیع باهلی در دوران عمر خلیفه، درباره اصالت اسبان اظهار نظر می‌کرد (۲۴). رساله‌ای در زمینه بیطاری (دام‌پزشکی) نیز به قنبر، غلام امام علی (ع)، منسوب است که نسخه‌ای از آن در میان مجموعه خطی خلیل‌آغا در مصر نگهداری می‌شود (۲۵). همچنین معاویه از مطر بن دراج در مورد اسب مشورت می‌گرفت (۲۴). از جمله رسوم رایج اعراب، بستن اسب و زدن آن با تیر به منظور لاغر کردنش بود، چنان‌که نعمان بن منذر نیز چنین کرد (۲۴). در دوران حکومت امویان، گسترش قلمرو اسلامی و همچنین ایجاد نظام برید موجب شد که به اسب توجه بیشتری شود و افراد زیادی به عنوان بیطره به بیطاری اسب بپردازند (۲۶). در زمان حجاج بن یوسف شخصی به نام ابن قریه نیز در اسب‌شناسی دستی داشته و محمد بن مرزبان را به حجاج معرفی کرد تا به سوالات وی در مورد اسب پاسخ گوید (۲۷).

۲. اهمیت علمی محتوای دام‌پزشکی: نسخه خطی «فی علم سیاست الخیل» که بر اساس محتوای موجود در صفحات ۲ تا ۳۸ بررسی شده، نمونه‌ای کم‌نظیر از ادبیات دام‌پزشکی سنتی در جهان اسلام است. در این اثر، آموزه‌های دینی، مشاهدات تجربی و مفاهیم کالبدشناسی و فیزیولوژی اسب در قالبی واحد ارائه شده‌اند. کتاب در صفحه ۲ با نام خدا و صلوات بر حضرت محمد (ص) آغاز می‌شود و با ذکر روایات نبوی درباره اهمیت اسب و ویژگی‌های ساختاری آن ادامه می‌یابد. مؤلف در صفحه ۴، ضمن بازنشر حدیثی درباره رنگ و پوشش اندام حرکتی قدامی و ساق پای اسب، تفاوت‌های آناتومیک بین اندام‌های انسان و اسب را مطرح می‌کند. این رویکرد، هرچند با واژگان سنتی بیان شده، نشان‌دهنده درک نسبتاً پیشرفته از مقایسه عملکردی اندام‌ها در گونه‌های مختلف است؛ درکی که با مبانی آناتومی تطبیقی امروز فاصله چندانی ندارد. در صفحات ۵ تا ۷، اسب به عنوان عنصر کلیدی در جهاد فی سبیل‌الله معرفی می‌شود و فضیلت‌های معنوی آن در احادیث ذکر می‌گردد. برجسته‌سازی کلمات نبوی با مرکب (شنگرف) علاوه بر زیبایی بصری، کارکردی مشابه تأکید در متون

آموزشی مدرن دارد و ابزاری برای جلب توجه خواننده به محتوای کلیدی محسوب می‌شود. در صفحات ۸ و ۹ نقش تاریخی - اسطوره‌ای اسب در عهد حضرت سلیمان (ع) و استفاده جنیان از آن بیان شده است. هرچند این بخش رنگ افسانه‌ای دارد، اما از منظر تاریخ دام‌پزشکی نشان‌دهنده جایگاه تخیل فرهنگی در کنار دانش تجربی در آثار علمی قرون گذشته است. صفحات ۱۰ تا ۱۵ به طبقه‌بندی فنوتیپی اسبان بر اساس رنگ پوشش اختصاص دارد. رنگ‌هایی مانند عنابی، ابلق، قرمز، زرد و تیره با ویژگی‌های رفتاری و فیزیولوژیک مرتبط دانسته شده‌اند. این بخش اهمیت ویژه‌ای در تاریخ دام‌پزشکی دارد. زیرا بازتاب‌دهنده یکی از نخستین تلاش‌ها برای ارتباط صفات ظاهری به کارکرد و مزاج حیوان است؛ مفهومی که امروزه در ژنتیک کاربردی و علوم رفتاری دام جایگاه ویژه‌ای دارد. در صفحات ۱۶ تا ۱۸، تقسیم‌بندی جغرافیایی - نژادی اسب به پنج گروه خراسانی، هندی، حجازی، حجری و طریقی ارائه شده است. همراه با این تقسیم‌بندی، توصیف قبایل پرورش‌دهنده و روش‌های تغذیه نیز آمده است. این داده‌ها از منظر تاریخچه اصلاح نژاد و مدیریت تغذیه دام ارزشمندند. بخش بالینی اثر از صفحه ۱۹ آغاز می‌شود. در این بخش معیارهای ارزیابی سلامت در اندام‌های حرکتی، عضلات ساق و ران، سیستم بینایی و واکنش‌پذیری به فرمان‌ها با دقت توضیح داده شده است. ذکر پلک سوم در صفحه ۲۲ نشان می‌دهد که مؤلف آشنایی عملی با جزئیات کالبدشناسی اسب داشته است. در صفحات ۲۳ تا ۲۷ سلامت پوست، پوشش مو، ساختار اسکلتی عضلانی شامل استخوان ركب، استخوان عانه و استخوان ران، همچنین سنجش ضربان قلب شرح داده می‌شود. این بخش از نظر دقت توصیف، با استانداردهای اولیه معاینه بالینی مدرن قابل مقایسه است. صفحه ۳۶ حاوی تصویر آناتومیک کاملی از اسب است که با برجسب‌گذاری، نواحی اصلی معاینه را مشخص می‌کند. این تصویر از منظر تاریخ آموزش دام‌پزشکی اهمیت دارد. زیرا بازتابی از کاربرد تصویر در انتقال مفاهیم عملی معاینه است. در صفحات ۲۸ تا ۳۱، حالات صورت و اجزای سر شامل چشم، زبان، گوش، سوراخ بینی و آسیب‌شناسی دستگاه

گردآمدن در این مراکز، به تبادل اندیشه و کسب دانش می‌پرداختند، اما یکی از آسیب‌های رایج در این ساختار، انتساب دروغین آثار به چهره‌های مشهور علمی بود. هدف این اقدام معمولاً افزایش جذابیت و فروش کتاب، یا ارتقاء جایگاه علمی کاتب اثر بود. در فقدان نظام‌های مستندسازی و حق مؤلف، این نوع انتحال - با افزودن مقدمه یا خاتمه‌ای جعلی، یا تغییر عنوان اثر پدیده‌ای رایج بوده است (۲۸).

۲-۳. ابهام در سنت دام‌پزشکی و شرایط تولید علمی: در دوره جاهلی عرب، سنت مکتوب ضعیف بود و نگارش غالباً بر مواد ابتدایی مانند پوست، چرم یا چوب خرما انجام می‌شد. با ظهور اسلام، تأکید بر تعلیم و تعلم، گسترش سواد و ترجمه متون موجب افزایش تولید مکتوب شد. کاغذ از چین وارد شد و صنعت کاغذسازی پیشرفت چشمگیری یافت (۲۹). با این حال، تخصص‌های علمی همچون دام‌پزشکی در آن دوره بیشتر مبتنی بر تجربه و شفاهیات بودند و چندان نگارش یافته نبودند.

۳-۳. عدم تطابق تخصص وهب بن منبه با دام‌پزشکی غالب پژوهش‌های معاصر: وهب بن منبه را راوی داستان‌ها و اخبار انبیاء، با رویکردی قصصی و دینی معرفی کرده‌اند. بر اساس تحلیل زیدان، وهب ایرانی تبار و مقیم یمن بود و بیشتر آثارش بر محور اساطیر، مواعظ و تاریخ انبیاء قرار داشت (۱۱). در حالی که در فرسنامه‌ها و رساله‌های بیطاری به ندرت از او به عنوان صاحب‌نظر در درمان حیوانات یاد شده و بیشتر استنادها به وی در زمینه احادیث و حکایات است (۱۵). در بررسی آثار نظامی مانند «آداب‌الحرب»، «مضمار» و «دانش»، نامی از او به میان نمی‌آید.

۴-۳. فرایند دینی‌سازی علوم در دوران صفویه و عثمانی: در سده‌های متأخر، خصوصاً عصر صفوی و عثمانی، علوم تجربی اغلب با دین آمیخته می‌شدند و به صورت رساله‌هایی با ساختار دینی تدوین می‌گردیدند. به تعبیر جعفریان، در این رویکرد علمی، تقدس دین مانع از نقدپذیری می‌شد و تکوین علم تجربی مستقل مختل می‌گردید (۳۰). در چنین بافتی، ممکن است آثاری نظیر سیاست الخیل که ظاهراً در سال ۱۱۸۰ قمری تألیف شده، تحت تأثیر فضای دینی‌سازی علوم نگاشته

تنفسی همراه با درمان‌های گیاهی منطقه یمن بررسی می‌شود. بخش عرفانی در صفحات ۳۲ و ۳۳ به واقعه معراج و توصیف اسب بالدار اختصاص دارد که نشان می‌دهد در این اثر، علم و باورهای دینی در هم تنیده‌اند. از صفحات ۳۴ تا ۳۸، موضوعاتی چون ارزیابی سلامت سم، مقایسه بیومکانیک حرکت انسان و اسب، تحلیل واکنش چشم به نور و معاینه دهان مطرح شده است. همچنین مباحثی درباره دندان‌ها، مشکلات سایش، خشکی حنجره و تأثیر نوع علوفه بر این مشکلات آورده شده است. بخش‌های پس از صفحه ۳۸ تا پایان نسخه، شامل مباحثی پیشرفته در فیزیولوژی و پاتولوژی سنتی است؛ از جمله بررسی اعصاب، اوتار، رباط‌ها، بافت عضلانی - چربی، قلب به عنوان سلطان بدن، نظریه اخلاط و اثر آن‌ها بر دستگاه گوارش و عضلات، و معیارهای رفتاری اسب سالم (عدم ترس از شتر، فیل و آتش). بیماری‌های ناشی از نیش حشرات، تورم‌ها، غدد، عفونت‌های زیرجلدی و اختلالات گوارشی نیز مطرح شده‌اند. درمان گیاهی با کاسنی بخشی از توصیه‌های طبی اثر است. در انتها، ارتباط میان راکب و اسب، مشکلات وضعیت زین، ناهنجاری‌های ستون فقرات، ضعف اندام‌ها و اختلالات سم مانند رهصه بررسی می‌شود. مؤلف تغذیه نادرست با علوفه گرم و خشک را عامل اصلی این مشکلات می‌داند (۴).

از دیدگاه علمی، این نسخه دارای ارزش دام‌پزشکی دوگانه است: نخست، به عنوان سندی از دانش کاربردی و تجربی دام‌پزشکان و مهتران قرون گذشته که بسیاری از مشاهدات آن با یافته‌های دام‌پزشکی مدرن همخوانی دارد (مانند معاینه اندام‌ها، تشخیص پلک سوم و ارتباط تغذیه با بیماری‌های سم). دوم، به عنوان منبعی برای مطالعات تاریخ پزشکی حیوانات که نشان می‌دهد چگونه دانش فنی، باورهای دینی و نظریه‌های کهن فیزیولوژی در یک متن جامع گرد آمده‌اند.

۳. دلایل ابهام انتساب کتاب به وهب بن منبه

۱-۳. ساختار تولید دانش و کتاب‌فروشی‌های قرون میانه اسلامی: در سده‌های میانه، کتاب‌فروشی‌ها در جهان اسلام نه تنها محل فروش کتاب، بلکه مراکزی برای استنساخ، مناظره علمی، و گاه کتابخانه‌هایی غیر رسمی بودند. افراد بسیاری با

بهره‌گیری گسترده از روایت‌ها و حکایات و گرایش به قدسی‌سازی دانش، نشان می‌دهد که کتاب در بستری فرهنگی و دینی نگارش شده است که روایت‌سازی و دین‌محوری در علم را مشروع می‌دانسته و همسو با آثار مشابه دوره‌های صفوی و عثمانی مانند «محاسن الحصان» است. تحلیل نسخه‌شناختی و محتوایی نیز نشان می‌دهد که نویسندگان یا نویسندگان اثر تجربه عملی مستقیم در دام‌پزشکی اسب داشته‌اند؛ تجربه‌ای که در آثار محدثین اولیه مشاهده نمی‌شود. این امر اهمیت سیاست الخیل را دوچندان می‌کند: اثری ارزشمند از نظر دانش عملی، اما با انتساب مشکوک، که مطالعه آن بدون ورود به لایه‌های پنهان شکل‌گیری دانش در جهان اسلام امکان‌پذیر نیست.

در مجموع، این پژوهش بر ضرورت رویکرد انتقادی، تطبیقی و میان‌رشته‌ای در مطالعات تاریخ علم تأکید می‌کند. تحلیل آثار خطی تنها زمانی قابل اعتماد خواهد بود که جنبه‌های گفتمانی، نسخه‌شناسی، روایت‌شناسی و تاریخ تولید دانش به صورت توأمان مورد بررسی قرار گیرند. پیشنهاد می‌شود تحقیقات آتی با بهره‌گیری از روش‌های نوین، شامل متن‌کاوی نسخه‌های دیجیتال، بررسی تطبیقی نسخه‌های موازی و تحلیل بینامتنی با سایر فرسنامه‌ها، به روشن‌تر شدن خاستگاه، تاریخچه و ساختار دانشی این اثر کمک کنند و دریچه‌های تازه‌ای بر فهم جایگاه دانش دام‌پزشکی در جهان اسلام بگشایند.

تشکر و قدردانی

ابراز نشده است.

سهم نویسندگان

بابک عباس‌بیگی: ایده‌پردازی اولیه مقاله و شناسایی نسخه خطی سیاست الخیل.

مرضیه ریاحی‌نژاد: مسؤلیت فیش‌برداری، جست‌وجوی منابع مرتبط و نگارش.

نویسندگان نسخه نهایی را مطالعه و تأیید نموده و مسؤلیت پاسخگویی در قبال پژوهش را پذیرفته‌اند.

شده باشد. مقایسه آن با رساله «محاسن الحصان» تألیف محمد حسین بن محمد صالح حسینی در سال ۱۱۱۷ قمری که دکتر رسول جعفریان بر آن پژوهش کرده‌اند، نشان از سنت فرسنامه‌نویسی بومی و هم‌عصر دارد.

۳-۵. کپی‌بودن نسخه موجود: برخی شواهد نشان می‌دهد که نسخه پارسی موجود از سیاست الخیل شباهت‌هایی جدی با نسخه‌ای در کتابخانه استانبول دارد. همچنین، کتابی با عنوان بیان سیاست الخیل منسوب به امروء القیس نیز در کتابخانه خلیل‌آغا مصر ثبت شده است. این موارد احتمال اقتباس یا بازنویسی را افزایش می‌دهند.

این دلایل، در مجموع، تردیدهایی جدی درباره انتساب کتاب به وهب بن منبه ایجاد می‌کنند و ضرورت پژوهش‌های نسخه‌شناسانه دقیق‌تری را برای تعیین اصالت اثر روشن می‌سازند.

نتیجه‌گیری

پژوهش حاضر با هدف تحلیل اصالت و محتوای نسخه خطی سیاست الخیل منسوب به وهب بن منبه و ارزیابی جنبه‌های روایی، متنی و نسخه‌شناسانه آن انجام شد. نتایج به‌روشنی نشان می‌دهد که این اثر، با وجود برخورداری از ارزش علمی و عملی برجسته در دام‌پزشکی سنتی اسلامی، به ویژه در شناخت نژاد، تربیت و درمان اسب، در انتساب مستقیم به وهب بن منبه با چالش‌های جدی تاریخی و نسخه‌شناختی مواجه است. فاصله زمانی فاحش میان وفات وهب بن منبه (۱۱۴ق.) و تاریخ تقریبی کتابت نسخه موجود (قرن دوازدهم قمری) و فقدان زنجیره روشن نسخه‌برداری و شواهد روایی معتبر، این انتساب را از نظر اعتبار تاریخی و محتوایی به شدت زیر سؤال می‌برد.

مقایسه سبک و ساختار سیاست الخیل با دیگر آثار منسوب به وهب بن منبه، آشکارا گسست در سبک، موضوع و روش روایت‌گری را نشان می‌دهد. کاربرد اصطلاحات تخصصی دام‌پزشکی، شیوه تدوین تجربی مطالب و تلفیق تجربه عملی با دانش وارداتی از ایران، بیزانس و یونان باستان، با شیوه‌های روایت‌گرایانه سنتی مطابقت ندارد. از منظر گفتمانی،

تعارض منافع

در این پژوهش هیچ‌گونه تعارض منافی برای نویسندگان وجود ندارد.

ملاحظات اخلاقی

در تدوین این پژوهش، اصل امانتداری و صداقت استناد به متون مورد استفاده، اصالت منابع و پرهیز از جانبداری در مراجعه به متون یا تحلیل‌ها، رعایت شده است.

بیانیه هوش مصنوعی

در نگارش مقاله از هوش مصنوعی استفاده نشده است.

References

1. Moharari O. The history of equine veterinary medicine in the history of Islamic lands. *Jurisprudence and History of Civilization Journal*. 2007;4(4): 163-168. [Persian]
2. Khayyam O. *Nowrouznameh*. Edited by Minowi M. Tehran: Kaveh Library; No Date. [Persian]
3. Kami Lahiji A. *Khavas al-Hayavan*. Edited by Moḥaddeth M. Tehran: Safir Ardehal; 2014. [Persian]
4. Anonymous. *Siyasat al-Khayl*. Paris: Bibliothèque Nationale de France. Manuscript; No Date. [Arabic]
5. Takiyeie SM. *Egypt*. Tehran: Ministry of Foreign Affairs; 1996. [Persian]
6. Ruhi al-Baalbaki. *Al-Mawrid (Arabic-Persian Dictionary)*. Beirut; 1980. Vol.5.
7. Zarkali Kh. *Al-A'lam*. Amman: Dar al-Ilm; 1923. Vol.8. [Arabic]
8. Stanford M. *An Introduction to the Philosophy of History*. Translated by Golmohammadi A. 11th ed. Tehran: Ney Publications; 2021. [Persian]
9. Ghorbani H. *Isra'iliyyat and Their Influence on Iranian and Islamic Culture*. *Ormazd Research Journal*. 2022; 59: 1-18. [Persian]
10. McAuliffe J. *Evaluating Isra'iliyyat: A Hermeneutical Dilemma*. *Ketab-e Mah-e Din*. 2014; 17(199): 78-92. [Persian]
11. Zeydan G. *History of Islamic Civilization*. Translated by Javaherkalam A. Tehran: Amir Kabir Publications; 1990. [Persian]
12. Zargari-Nejad G. *Analytical History of Islam*. Tehran: SAMT Publications; 2006. [Persian]
13. Sakhnini E. *Isra'iliyyat*. Translated by Lesani-Fesharaki MA. Tehran: Toot Books; 2013. [Persian]
14. Rosenthal F. *A History of Muslim Historiography*. Translated by Azad A. Mashhad: Astan Quds Razavi; 1989. [Persian]
15. Sezgin F. *Geschichte des arabischen Schrifttums*. Tehran: Ministry of Culture and Islamic Guidance Publications; 2001. Vol.3.
16. Ibn Abī Uṣaybi' MAA. 'Uyūn al-anbā' fī ṭabaqāt al-aṭibbā'. Beirut: Dār Maktabat al-Ḥayāt; 1965. p.10-14. [Arabic]
17. Ibn 'Abd Rabbih A. *Ṭabāi al-Insān va-al-Hayawān*. Cairo: al-Maṭba'a al-Amīriyya; 1953. p.38. [Arabic]
18. Abbas HG. *History of veterinary medicine among Arabs before Islam*. *International Journal of Research in Social Sciences and Humanities*. 2020; 10(1): 24-42.
19. Ma'mar al-Taymī A (Ibn al-Muthannā). *Kitāb al-khayl*. Hyderabad: Dā'irat al-Ma'ārif al-Uthmāniyya; 1939. [Arabic]
20. Interview with Asghar Montazer al-Qaem. Conducted by Riahi M. 2023. [Persian]
21. Zarrinkoub A. *Dawn of Islam*. 6th ed. Tehran: Amir Kabir Publications; 1990. [Persian]
22. Landoulan C. *World History*. Tehran: University of Tehran Press; 2009. Vol.1.
23. Ibn Nadim M. *Al-Fihrist*. Translated by Tajaddod M. Tehran: Asatir Publications; 2009. [Arabic]
24. Mas'udi A. *Muruj al-Dhahab*. Translated by Payandeh A. 7th ed. Tehran: Elmi-Farhangi; 2003. Vol.2. [Persian]
25. Soltani GF. *Two Treatises on Horse Breeding and Veterinary Science*. Tehran: McGill Institute of Islamic Studies; 1987. [Persian]
26. Tajbakhsh H. *History of Veterinary and Medical Science in Iran*. 5th ed. Tehran: University of Tehran; 2017. [Persian]
27. Mubarakshah M. *Adab al-Harb va al-Shuja'ah*. Edited by Soheili-Khansari A. Tehran: Eqbal Publications; 1967. [Arabic]
28. Shibli A. *History of Education in Islam*. Translated by Saket M. Tehran: Islamic Culture Publishing Office; 1982.
29. Rifa'i A. *Historical Overview of Sciences, Politics, Bureaucracy and Art in Islam*. Translated by Azir H. Mashhad: Astan Quds Razavi; 2013. [Persian]
30. Jafarian R. *Historical Essays and Treatises*. Tehran: Elm Publications; 2018. Vol.5. [Persian]